

Kemalpaşazade'nin “*fi'l-Hassi 'ala's-Sa'yi ve'l-Men'i 'ani'l-Betâle*” Adlı Risalesi Çerçevesinde İslam Emek Tasavvuru Üzerine Bir Deneme

Hacı Sarı¹
Kırklareli Üniversitesi

Öz

Bu çalışmada Kemalpaşazade tarafından 16. yüzyılda kaleme alınan “*Fi'l-Hassi 'Ala's-Sa'yi Ve'l-Men'i 'Ani'l-Betâle*” adlı risale çerçevesinde üç farklı devirde Müslüman bir zihnin emek (sa'y) ve kazanç (kesb) mefhumlarına yönelik tavırların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Müslüman bir zihnin dünya (kazanç) ile kuracağı ilişkinin mahiyetini belirleyen Kemalpaşazade, ifrat ve tefrite sapmadan, mutedil davranmanın önemini vurgulamaktadır. Modernleşme sürecinin eşliğinde *Mecmua-ı Fünun* dergisinde tercüme edilerek yeniden yayınlanan bu risale, söz konusu dönem ve yayınlandığı dergi göz önüne alındığında araçsal olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bununla beraber Kemalpaşazade'nin mülk, kesb ve sa'y kavramlarını esas alan çalışma / emek yaklaşımı günümüz için de referans alınabilir özelliklere haizdir. Paşazade, bir taraftan dünyayı dışlayan, çalışma ve kazanç mefhumlarına mesafeli duran bir tavrın olumsuzluklarını beyan ederken öbür taraftan eylemde bulunurken ahlaki davranmanın gerekliliğini ikaz etmektedir. Sa'y ve kesb'in meşruiyeti sorgulayan Kemalpaşazade, ölçü olarak haram-helal mefhumlarının yanında ferdi ya da toplumsal ihtiyacın giderilmesini ölçü olarak kullanır. Özellikle kazanç ve çalışmanın kutsandığı bir zaman diliminde ahlaki davranmaya yapılan çağrı, Kemalpaşazade'yi günümüz için de anlamlı kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kemalpaşazade • Risale • Emek (Sa'y) • Kazanç (Kesb) • Temblik (Betalet) • Emek tasavvuru

An Essay on the Islamic Vision of Labor in the Framework of Ibn Kemal's Risale Titled *Fi'l-Hassi 'Ala's-Sa'yi Ve'l-Men'i 'Ani'l-Betâle*

Abstract

This study aims to evaluate the attitudes towards the labor (sa'y) and earnings (kesb) notions of a Muslim mind in three different cycles within the framework of the risale titled *Fi'l-Hassi 'Ala's-Sa'yi Ve'l-Men'i 'Ani'l-Betâle*, written in the 16th century by Ibn Kemal. Ibn Kemal, who determined the nature of the relationship that the Muslim mind would establish with the world (earnings), emphasized the importance of moderate behavior before deviating to excess and inadequacy. This risale, which was published anew in the journal *Mecmua-ı Fünun* on the verge of the modernization process, can be said to have been used instrumentally when considering this period and the journal where it was published. However, the work/labor approach, which is based on Ibn Kemal's concepts of mülk (property), kesb, and sa'y, possesses qualities that can also be referenced for these days. Ibn Kemal, while on one hand declaring the negative aspects of an attitude that excludes the world and stands aloof from the notions of work and earnings, on the other warned of the need to act ethically while being active. Ibn Kemal, who questioned the legitimacy of sa'y and kesb, measuredly used eliminating individual or social need alongside the notions of haram-halal. The call for behaving ethically at a time when earnings and work were sanctified also makes sense for these days as it did for Ibn Kemal.

Keywords

Ibn Kemal • Risale • Labor (Sa'y) • Earnings (Kesb) • Laziness (Betalet) • Concept of labor

¹ Hacı Sarı, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Merkez Kırklareli. Eposta: haci.sari@klu.edu.tr

Atf: Sarı, H (2018). Kemalpaşazade'nin “*fi'l-Hassi 'ala's-Sa'yi ve'l-Men'i 'ani'l-Betâle*” adlı risalesi çerçevesinde islam emek tasavvuru üzerine bir deneme. *İş Ahlakı Dergisi*, 11, 377-390. <http://dx.doi.org/10.12711/tjbe.2018.11.2.0102>

Kemalpaşazade'nin Hicri 1281 (1864) yılında *Mecmua-ı Fünun* dergisinin 32. sayısında “*Medh-i Sa'y ve Zemm-i Betalet hakkında Meşahir-i Ulemayı İslamiyeden Kemal Paşazade'nin Arabî Risalesinin Tercümesidir*” (Ethem Pertev, 1281) adıyla Edhem Pertev Paşa tarafından yayınlanan bu risalesi, Osmanlı zihin dünyasında emek / çalışma kavramlarının anlam çerçevesi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Kemalpaşazade'nin “*Fi'l-Hassi 'ala's'ay ve'l-men' 'ani'l-batâle*” (Kemalpaşazade, t.y.) adlı risalesi, Edhem Pertev Paşa tarafından tercüme edilerek Osmanlı düşünce dünyasının yeniden dikkatine sunulmuştur. Makale, her ne kadar Osmanlı klasik çağının (16. yy) ifade ve algı biçimi olsa da, bu anlayışın Osmanlı düşüncesi ve hayat tarzının hızla değişmeye başladığı bir dönemde (19. yy) hala geçerli olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte risalenin yayınlandığı derginin profili dolayısıyla farklı bağlamda okuma da yapılabilir. Bu sebeple metin aynı olmakla birlikte bağlamın değişmesinden dolayı farklı anlam taşıdığını iddia etmek de mümkündür.

Bu çalışmada Kemalpaşazade'nin “*Fi'l-Hassi 'ala's'ay ve'l-men' 'ani'l-batâle*” adlı risalesinin üç farklı dönemde anlam çerçevesini belirlemeye çalışılacaktır. İlk olarak yazıldığı dönemde kesb (kazanç), rızık ve sa'y (emek) kavramları çerçevesinde çalışma / emeğin İslam-Osmanlı zihin dünyasında tekabül ettiği anlam üzerinde durulacaktır. Akabinde risalenin Edhem Pertev Paşa² tarafından tercüme edilerek Cemiyet-i İlmiyye Osmaniyeh'in yayın organı olan *Mecmua-ı Fünun* dergisinde yayınlanmasının cemiyet ve derginin Osmanlı düşünce dünyasında tekabül ettiği konum merkeze alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Son olarak da aynı makalenin üçüncü kez yayınlanmasındaki maksat açıklanmaya çalışılarak Kemalpaşazade'nin yaklaşık 5 asır önce yazılan makalesinin bugünün insanı için ne anlama gelebileceği üzerine fikir yürütülecektir.

Bu çalışma, elimizdeki metinle birlikte üçüncü kez yayınlamış olacak olan bir risalenin klasik dönem İslam / Osmanlı dünyası, modernleşme sürecindeki Osmanlı zihin dünyasında ve son olarak küresel kapitalist çağda ne anlamlar ihtiva ettiğine dair bir deneme olarak düşünülebilir.

Kemalpaşazade, emek / çalışmadan bahsederken, İslam inancına göre insanın nihai gayesini merkeze alan bir yaklaşım göstermektedir. Kemalpaşazade'ye göre gayeli varlık olan insan için asıl gaye, Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik olan kulluk yani ibadettir. Kur'an'da insanın yaratılış gayesi olan ibadet şu ayetle belirlenmiştir: “Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.” (Zariyat, 51/56). Ayette geçen ‘ibadet’ kelimesinin kök hali olan “... ‘abd’in Sami dillerindeki asıl anlamının yapmak, meydana getirmek, çalışmak, üretmek anlamına geldiği; kulluk etme'nin ise kelimenin sonradan kazandığı yan anlam” (Altınay, 2006, s. 37) olduğunu belirtmek-

2 İbrahim Edhem Pertev Paşa, (1824-1873). Çeşitli kademelerde devlet görevlerinde bulunan İ. Pertev hakkında “*devrinin hemen bütün kaynakları, (Rumeli beylerbeyliği ile paşalık unvanı da dâhil) mevki ve rütbe hırsı olmayan, kendisine verilen görevleri dikkatle yerine getiren dürüst bir idareci olduğunda birleşirler.*” Okay (1994, s. 420).

te fayda vardır. Kelime kökündeki bu incelik; Allah insanları, ibadetin yanında, yine Ona ibadet etmek ve Onun istediğini yerine getirmek, kurduğu âlem nizamına uymak demek olan çalışmak ve üretmek için yarattığı anlamı da mündemiçtir.

Kemalpaşazade, ikinci bir düstur olarak yine İslam inancından naşi, insanın niha-yetinde yaratıcıya hesap verme yükümlülüğüyle mükellef olmasıdır. Hesap gününde insan, dünya hayatında bütün yapıp ettiklerinin karşılığını bulacağı ve bu eylemlerinden dolayı rabbine karşı sorumlu olduğu düsturundan hareket etmektedir. Metot olarak, İslam Hukuk kaynaklarının hiyerarşisi içinde Kuran, Sünnet ve bazı ulemanın görüşlerinin yanında kelimayı kibara başvurarak açıklama getirdiği çalışma hususunda "insan için ancak gayret gösterdiğinin karşılığı vardır" ayetiyle başlar.

Kemalpaşazade'nin bu ayete referansta bulunmasındaki maksat sa'y (çalışma), kesb ve 'rızk' hakkında 'efkâr-ı batıla'yı tenkit etmektir. Çalışıp gayret göstermenin rızayı ilahiye aykırı olmadığını Hz. Meryem kıssasından örnekle izah etmeye çalışır. Ayrıca ve de daha da önemlisi rızık elde etme hususunda gösterilen gayretin takdiri ilahiye muhalif olmadığı gibi, evvelden taksim olunan rızık elde edilmesi için bir vesile olarak addedilmesi gerektiğini vurgular. Risalede, tevekül hususunda toplumda sahip olunan batıl anlayışın sa'y ve kesb kavramları çerçevesinde tenkidi ise bir diğer önemli mevzudur. Tevekkülün tembellik etmenin mazereti olamayacağını belirten Kemalpaşazade, tembelliğin bir erdem şeklinde sunulmasının tevekkülle alakası olmayacağını belirtir.

Kemalpaşazade, emek /çalışmadan bahsederken, toplum içinde yaşayan her bir bireyin yekdiğerine karşı ifa etmesi gereken sorumluluklarını kapsayan "karşılıklılık" ilkesi üzerinde durmaktadır. Toplum içinde yaşayan insanın hem yaşamını sürdürbilmesi hem de asıl gayesine ulaşması için diğer insanların sa'yinin / emeğinin semeresinden faydalandığını ifade ederken, her bir ferdin yararlandığı bu fayda nispetinde topluma / diğer insanlara bir karşılık sunması gerektiğini ifade eder. Karşılıklılık olarak ifade edilen toplumsal vazife, insanın yaratıcıya karşı olan sorumluluğundan doğar. İnsan için asıl gaye, rızayı ilahiye kazanmaya yönelik olan kulluk / ibadet vazifesidir. Ancak insanın ibadet vazifesini yerine getirebilmesi, doğasının gerektirdiği ihtiyaçların karşılanmasına bağlıdır. Bunların başında yiyecek, içecek, giyecek ve barınma gelir. İnsanın canlılığını sürdürmesinin asgari şartı olan bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için de kişinin ihtiyacın cinsine göre farklı türlerde emek icra etmesini gerektirir. Bu da kişinin temini ihtiyaç için harcayacağı emek ve zaman miktarınca ibadetten alıkonulması anlamına gelir. Kişisel ihtiyaçların toplumsal olarak karşılanması anlamına gelen "toplumsal işbölümü" çerçevesinde düşünüldüğünde toplum fertleri asıl gayelerine erişmek için birbirinin yardımcıları olarak düşünülmektedir. Toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına gayret eden fertler, hem kendilerinin hem de hemcinslerinin asıl gaye için zaman ayırma ve vazifelerini ifa etme hususunda birbirine yardımcı olan unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Bu mantıksal çıkarım, farz olan ibadetin yanında, ibadeti mümkün kılacak çalışmanın da gerekliliğini gerektirir. Risalede bu durum şu şekilde beyan edilmiştir: “...*bir vâcibatin tamamıyyeti her neye mütevakıf ise o dahi vâcibdir.*” Çalışmanın gerekliliği hususunu bu şekilde izah eden Kemalpaşazade, ayrıca çalışmanın meşruiyetini kendisine veya başkasına fayda sağlamasına bağlar. Bu babda esas olan ilke ise “*sa’y u kesbi meşru kılan insanın kendisi ve başkası için tehvin-i ihtiyaç etmesidir.*” Bu suretle hem kendisi hem de diğer insanlar asıl vazife olan ibadet için zamana ve imkâna kavuşmuş olur.

Buna mukabil döneminin en önemli dergisi olan Mecmua-ı Fünun’da bu makalenin yayınlanmasının Osmanlı dünyası için tekabül ettiği anlam neydi? diye bir soru akla gelebilir. Üyelerinin ekserisi devlet kadrolarında görevli olan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin (1861) yayın organı olan Mecmua-ı Fünun Dergisi’nin (1862) yayın politikasına bakılarak bu soruyu cevaplandırmak mümkündür. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Avrupa milletlerinin ulum ve maarif-i nafia ile ulaştıkları medeniyet seviyesine ulaşmak ve bu hasletlerin Osmanlı ülkesinde yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla kurulmuş bir cemiyettir. Cemiyet’in temel gayesi, *fünun ve maarif-i mukteziyenin Memalik-i Mahrusa-i Şahane’de mümkün mertebe yayılmasını sağlayarak, ülkeye olan şükran borçlarını ödemektir* (Budak, 2011, s.28).

Genel itibarıyla Osmanlı aydınları özel olarak da Mecmua-i Fünun etrafında bir araya gelen entelektüel çevrenin Osmanlı’nın beka meselesi çerçevesinde yaklaştıkları Batı düşüncesi, zamanla yeni dünya düzeninde var olmanın şartı şeklinde telakki edilmeye başlanmıştır. Bu sebeple Osmanlı aydınlarının bilim (fünun) ile kurdukları ilişki akideyle kurulan ilişkiye benzemektedir. Bundan dolayı ‘*fünun*’ bir dünya görüşü ve varoluş şekli olarak telakki edilmekteydi. Osmanlı aydın çevresinin özellikle “*Batılılaşma yanlısı seçkinlerin Batı’nın üstünlüğüne sebep olarak “ilim ve fünun”u görmeleri Osmanlı-Türk düşüncesinde biyolojik materyalizmin ağırlık kazanması sonucunu doğurmuştur.*”(Hanoğlu, 1992,s.149)

Makro planda bilime (fünun) karşı geliştirilen tavır özel olarak da iktisat ilmine karşı gösterilmiştir. Tanzimat’la birlikte peyderpey Osmanlı düşünce sathında yayılan modern iktisat düşüncesine karşı da aynı refleks gösterilmiştir. Osmanlı’nın yeni entelektüel çevresine göre ilm-i iktisadın vazettikleri ilkelere bağlı kalındığı takdirde Osmanlı’nın gelişmesi ve kalkınması mümkün olacaktır. Bu sebeple liberal iktisat yaklaşımı uzun süre Osmanlı aydınlarının dünyasında tek geçer akçe olarak teveccühe mazhar olmuştur.

Osmanlı iktisat tasavvuru batı karşısındaki irtifa kaybını telafi edebilme yollarını, yine batı bilim-düşünce dünyasından devşirmeye çalıştığı teorik ve pratik dayanaklar üzerinden arıyordu. Geleneksel iktisat tasavvuru, kadim düzen içinde oluşmuş kavram ve değerlere yönelmekten büyük ölçüde vazgeçerek zihin ve eylem kodlarını liberal-kapitalizme yol alan yeni bir tasavvur dünyasından aktarmaya çalışıyordu. (Karaoğlu, 2013, s.280).

Gelenek ile modern arasındaki ilişkide geleneğe dair olanın modern potasında yeniden üretme kaygısının ifadesi olan Mecmua-ı Fünûn dergisinin yayın amacı, bu mecranın ilklerinden olması hasebiyle, Batı düşünce dünyasının kavramlarını ve düşünüş biçimini Osmanlı'ya tanıtmaktır. Mecmua-i Fünûn'un amacı, "... toplumu bilim ve kültür yolu ile çağdaşlaştırmak, kitleyi tanımadığı kurum ve kavramlarla karşılaştırmaktı" (Akünal, 1985, s.117). Böylece 19.yy'ın başına ve hatta daha geriye götürülen çağdaşlaşma / modernleşme düşüncesinin yerleşmesini mümkün kılan ameliyenin bir parçası olarak doğan Mecmua-ı Fünun'da biri siyasi diğeri dini konular dışında her türlü 'fen ve sanayi'e yararlı bilgiler yayınlanacaktı. Ancak siyasi ambargo zamanla kaldırılrsa da dini konulardaki yasak (self yasak) sebebiyle dergide dini içerikli yazılar hiç olmamıştır. Dergide "... her türlü "fen ve sanayi'e yararlı bilgiler yayımlanacaktır, iki önemli yasak getirir Paşa: Din ve politika ile ilgili yazılar dergide yayımlanamaz. Ama sonraları politika yasağı -İmparatorluk sınırları dışında olmak üzere- kaldırılır. ... Din ise hiçbir zaman dergiye de, derneğe de girmez (Akünal, 1985, s.117). Ancak dini temaların başka vesilelerle dergide işlendiğini iddia etmek mümkündür. Zira özellikle 'fünun'a dair yazılar dini alanla çakışmaktaydı.

Modernleşme / Batılılaşma³ isteğinin uzun bir zaman dilimine yayılan bir süreç olarak bakıldığında bu sürecin devlet kadrolarından, sivil girişimlere kaymaya başladığı bir döneme denk geldiği görülmektedir. Cemiyetin üyeleri her ne kadar Osmanlı bürokrasisinden gelse de bu teşebbüs devletin dışında meydana gelmiştir. Bundan sonraki süreçte modernleşme çabaları basın üzerinden sivil kadrolarca devam ettirilecektir. Ancak her ne kadar sivil de olsa bürokrasiyle ilginç ilişkiler kurulmuştur. Modernleşme sürecinin sivil kadrolarının diğer teşebbüslerden farkı, modernleşmeyi bir kültür sorunu olarak telakki ederek bunu mümkün kılacak toplumsal zemini hazırlamaya çalışmalarıdır. Bunun için de her türlü birikimi Osmanlı'ya taşımaya gayret göstermişlerdi.

Dergide kitlenin yabancı olduğu bilim ve kültür dallarını, özellikle jeoloji, fizik, biyoloji, coğrafya gibi pozitif bilimleri tanıtmak ve öğretme amacıyla yazılmış yazılar yer alıyordu. Tarih, dil, pedagoji, mantık ve -Münif Paşa'nın ısrarla üzerinde durduğu- maliye, ekonomi, felsefe sorunları işleniyordu. Bu yazılarda Batı düşünüyü ve bilgisi aktarıldığı için, Osmanlı-Türk toplumunun yabancı olduğu kavram ve terimlerin Türkçe karşılıklarına bir temel oluşturuluyordu (Akünal, 1985, s.117-118).

Osmanlı aydın zümresinin bu kabilden çabalarını Berkes, modernleşme ya da daha açık ifadesiyle sekülerleşme olarak kaydetmektedir.

Bu derginin sayfaları bugün bile ilgiyle okunacak yazılarla doludur. Bunlar o zamanki deyimle fen, hikmet (felsefe), ilm-i servet (ekonomi) ve hukuk konuları üzerine yazılmış ve baştanbaşa çağdaş Batı düşünüyü yansıtmak amacıyla güden yazılardı. (Berkes, 2003, s.236).

3 Sürecin isimlendirmesi hakkında bk. Hanioglu (1992).

Risalenin Mecmua-ı Fünûn'da yayınlanması ikinci bir nedeni de Osmanlı aydın zümresinin çağdaşlaşma, modernleşme kaygısı için bulduğu pratik / pragmatik yaklaşımlarda aramak gerekmektedir. Modernleşmeci aydınların, İslam'ın sosyal içerikli ilkelerinden yararlanarak Batı düşünce geleneğinin kavram ve pratiklerine İslam'dan dayanak oluşturma çabası, söz konusu dönemde sıkça kullanılan bir yöntemdi. Batıcı Aydınlar, aktarım vazifesini yükledikleri yeni fikirlerin kabulü için İslam kaynaklarından referanslar sunarak doğacak tepkinin önüne geçmeye çalışmışlardır (Hanioglu, 1981, s.129-158). Bu çabanın işaret ettiği bir başka husus da İslam'ın yeni değerler çerçevesinde reforme edilmesidir. Özellikle iktisadi ve siyasi alanda başlayan bu çaba kültürel alana da yayılmıştır.

Makalenin yayınlanması, Osmanlı iktisat tasavvurunun yenilenmesi / çağdaşlaşması için gösterilen çabanın bir parçası olarak düşünmek mümkündür. Çağdaşlaşan Osmanlı düşüncesi kendinden önceki gelenekle hesaplaşırken Batı'dan yapılan iktibas / etkilenmesinin de neticesinde Osmanlı'nın 'geri kalmışlığını' atalet / tembellik fikrine bağlamaktaydı. E. Renan'da ifadesini bulan bu yaklaşıma göre İslam ülkelerinin geri kalmasındaki temel sebep din, yani İslamiyet'tir. Bu yaklaşım, tartışmanın mecrasını farklı alanlara kaydırmakta ve devrin Müslüman entelektüelleri arasında savunmacı reddiyeler (Afgani, N. Kemal, F. Vecdi) kaleme alınmasına sebebiyet vermiştir.

Tezin temel iddiası Osmanlı dâhil bütün Müslüman ülkelerde terakkiye mani olan dini telakki, modern anlamda iktisadi hayatın canlanması ve teknolojik gelişmenin önündeki en büyük engeldir. Bu sebeple ikili bir muhasebeye giren dönemin mütefekkirleri bir taraftan İslam'ın terakkiye mani olmadığını Ziya Paşa'da olduğu gibi *"İslam imiş devlete pa-bendi terakki. Evvel yoğ idi işbu rivayet yeni çıktı"* (Ziya Paşa, y.y., s.12) farklı şekillerde dile getirmeye gayret etmişlerse de öbür taraftan İslam'ın asıl kaynaklarına dönerek mevcut durumun sahil kaynaklar çerçevesinde islahına gayret ettiler.

Osmanlı aydınlarının Müslüman milletlere atfedilen atalet fikrinin yersiz olduğunu kanıtlamak ve aynı zamanda Müslümanların gelişmesini mümkün kılmak için giriştiği amelîyelerden biri de ataletin 'kanaatkârlık' şeklinde erdem olarak tanıtılmasına karşı geliştirilen fikirlerdir. Kemalpaşazade'nin de tenkid ettiği 'atalet – erdem' arasında kurulan batıl ilişki hususunda Osmanlı aydın zümresi de iktisadi hayatın dinamiklerini yine İslam'dan neşet eden ilkelerle tadil etme gayreti içine girmişti. Risalenin Mecmua-ı Fünun'da yayınlanması, Osmanlı'da sanayileşme, modernleşme, batılılaşma şeklinde isimlendirilen amelîyenin bu şekilde bir arka plana sahip olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Osmanlı aydınlarının meseleyi zihniyet çerçevesinde ele alıp yine bu minvalde cevap üretmeye çalışması, ithamın geliştirildiği zeminle alakalıdır. Meselenin zihniyet kaynaklı olduğu ithamı, savunma geliştiren aydınların da zihniyet ve dini telakki çer-

çevesinde cevaplar üretmesine sebebiyet vermiştir. “*Dergideki makalelerinde Osmanlı insanının ticaret anlayışı içerisinde kanaatkârlık yaklaşımı, batıda bulunan girişim gayret ve ruhundan yoksunluğu gibi görüşler ileri sürülmektedir. Ticari metotlar konusunda bilgi birikiminin yetersiz olduğu, sorunun temelde maddi-fiziki koşullardan önce düşünsel ve ahlaki olduğu iddia edilmektedir*” (Karaoğlu, 2013, s.277).

Son olarak bu türden yazıların dergi sayfalarında sıkça yer alması, Osmanlı tebaası arasında kalkınmanın maddi ve psikolojik tarafları çerçevesinde insanları gayretine matuftur. Benzer şeklinin Victorya devri İngiltere’inde görülen bu yaklaşım, insanları çalışmaya motive edecek saikleri harekete geçirmeyi ummaktadır. 19. yy’ın ikinci yarısında sıkça görülen bu motif, Abdülhamit devri ve sonraki iktidarlar döneminde kendini yinelemiştir. “... kendi kendini kendi enerjisiyle kalkındırmanın zorunluluğu Abdülhamit devri eserlerinde en çok görülen tema’lardan biridir. Samuel Smile’in “kendi kendine yardım” (self-help) ideali Victoria devrinin önemli fikir akımlarından biriydi. Mithat Efendi’nin verimli vatandaş yaratma çabasına benzeyen bu yaklaşım, “genel olarak islahatçı görüşün temelini oluşturan bu tutum ... Jön Türk yayınlarının özelliklerinden biri olmuştur.” (Mardin, 2017, s.260).

Dönemin yükselen kavramlarından olan ‘müteşebbis’, farklı çevrelerden değişik saiklerle desteklenmiştir. Ancak iktisadi hayatın teşebbüs olgusu çerçevesinde düzenlenmesi talebi aslında yeni bir ahlak talebini de mündemiçti. “*Nihayet Garpçılar yeni bir ahlâka sahip kılmak istedikleri ferde girişimci bir karakter vermek istemektedirler*” (Hanioğlu, 1992, s.151).

Bununla birlikte, Yeni bir piyasa ve üretim anlayışıyla örgütlenen ve hatta yeni bir varlık ve bilgi paradigmasına sahip olan Batının etki çevresine giren Osmanlı’nın genelde piyasa (alış verişi), özelde de emek / çalışma şartlarını hala ahlaki çerçevede düzenleme çabasına bakılırsa, karşı karşıya olduğu durumun tam olarak farkında olmadığı ya da başka sebepler dolayısıyla ihtiyar edilmediği ileri sürülebilir. Ama aynı zamanda Osmanlı zihninin modern dönemde ahlaki bağlayıcı ilkeler çerçevesinde var olma mücadelesi vermeye çalıştığını da iddia etmek mümkündür.

Risalenin Osmanlı dünyasında tekabül ettiği anlam dünyasının izini sürmeye çalıştığımız yukarıdaki kısımdan farklı olarak burada risalenin günümüz insanı için ne değer taşıdığına dair bir değerlendirme yapmakta fayda vardır.

Kemalpaşazade’nin bu risalesinin günümüz insanı için de anlamlı ve geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı’nın dünyasının bazı saikleri günümüz Türkiye’inde hala kısmen geçerli olmakla beraber bizim için bu makalenin önemi, Kemalpaşazade’yi söz konusu risaleyi yazmaya sevkeden saikler olmalıdır. Yaşadığımız zaman ve zemin bakımından sanayileşme, kalkınma, modernleşme kavramlarının bizler için taşıdığı anlam, Osmanlı dünyasının anlamlarından farklı olsa gerek. Bugünden farklı olarak, oluşum evresindeki Batılı bilim paradigması karşısında çare

arayışı içinde olan Osmanlı entelektüel zümresinin çabaları, her şeyden önce ilgili süreci anlamaya yöneliktir. İkinci olarak da saldırı altında olan bir toplum ve medeniyetin birer ferdi olarak yaşadıkları coğrafyanın saldırılarından korumaya yönelik çabalar olarak değerlendirilmelidir.

Kemalpaşazade'nin risalesini bugün bizler için anlamlı kılan husus, kazanç ve kâr gibi mevzular üzerine bina edilmiş, kazanmanın tek rasyonel olarak kabul edildiği bir piyasa işleyişinin dışında alternatif sunabilmesidir. Kemalpaşazade, emeği ya da emekle elde edilmiş kazancı, ancak insanın kendisine veya bir başkasına fayda sağladığı sürece meşru bir eylem olarak değerlendirir. Ayrıca insanın murad-ı ilahiye yaklaşmaya vesile olduğu ölçüde meşru bir kazanç olabileceğini ihtar eder.

Modern düşünüş tarzının aksine, Kemalpaşazade'de insan, kul olarak ve nihayetinde eylemlerinin hesabını vermesi gereken bir varlık olarak temayüz eder. Kemalpaşazade sa'y u amel, emek mevzusunu ele aldığı risalesinde meseleyi amel – itikad ilişkisi çerçevesinde ele aldığı yukarda ifade edilmişti. Bu yaklaşım yaratılmışların en şerefli olan insana, eylemlerinin muhasebesini yapmaya yönelik bir çağrıdır ve bu çağrı insanlık durdukça da devam edecektir.

İnsan, ancak kendisine ve hemcinsine faydalı olduğu sürece meşru bir kazanç elde etmiş olacaktır. Ki bu sebeple atalet gösterip çalışmaktan geri durmak da hem insanın kendisine ve hemcinsine hem de ahiret saadetine ulaşmanın önünde bir engeldir. Atalet sebebiyle kişi, kendisine, topluma ve rabbine karşı olan vazifesini yerine getirmemiş olacağından kabahatli, bir bakıma suç işlemiştir. Ancak Kemalpaşazade'nin yerdiği atalet halinin günümüz insanı için fazla bir anlam ifade etmeyebilir. Özellikle kapitalist piyasa ekonomisinin yegâne hükümler olduğu piyasa ilişkilerinde ataletten ziyade fazla kazanmanın hırsı bütün toplumu etkisi altına almıştır. Bundan dolayı atalet göstermek belki erdem dahi sayılabilir.

Maddi ya da iktisadi amaca yönelik sarfedilen emek, (sa'y ve kesb) kendi başına bir amaç değil, insanın kendisinin ve hemcinsinin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik bir amaca yönelik olmalıdır. Bitcoin gibi sanal ortamlarda üretilen değerler, mahiyeti icabı menfaat sağlamaya matuf olmayıp, ihtiyaç giderme mahiyetine haiz olmamaları sebebiyle bu tür faaliyetlerden elde edilen kazancın meşruluğunu tartışılır duruma getirir. Üstelik bu türden, herhangi bir ihtiyacı gidermeye yönelik olmamakla birlikte toplumda gelir adaletsizliğine sebep her çeşit iktisadi faaliyetin muhasebesini yapmaya çağırır. Gelir adaletsizliği, kişinin üretilen toplumsal çıktıdan (fayda) fazla pay alması ya da kendi yükünü başkasına yüklemesinden kaynaklandığından aynı zamanda başkasının varlık amacına yönelik bir saldırı olacağından sakınılması gerekir.

“Ve insan için ancak emeğinin karşılığı vardır.” ayetinin aynı zamanda “zenginliğin kaynağı emektir” şeklinde yorumlanmasına müsait olması, kişinin kendi emeğiyle elde etmiş olduğu ve tevarüs edilmiş olanın dışında elde edilen geliri sorgular hale

getirir. Örneğin bu yaklaşım faizin yasak / haram olmasını ya da piyasa serbestisini bozan diğer alışveriş türlerini (iddihar, ihtikâr vs.) yasaklanmasını getirmiştir. Aynı şekilde piyasa aksaklıklarını fırsata çevirme veya bu yönde netice doğurmasına yönelik faaliyetler her zaman cezalandırılmasa da ahlaki bakımdan takbih edilmiştir. Kemalpaşazade'nin bu risalesini anlamlı kılacak olan şey, insanın iktisadi eylemlerini ahlaki değerlere tabi kılmaya çağrıdır. Aksi yönde bir davranış insana ekonomik bağlamda refah getirirse de (siyasi ve sosyal sonuçları da dâhil olmak üzere) asıl görevini yerine getirmemiş olmasından dolayı felaketine sebep olabilir.

Kaynakça

- Akünel, D. (1985). İlk Türk Dergisi: Mecmua-i Fünun. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 1, s. 117–118). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altınay, R. (2006). *İlk dönem İslam toplumunda çalışma hayatı –Emevilerde esnaf ve meslekler –*. Konya: Tablet Yayınları.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de çağdaşlaşma* (A. Kuyaş, haz.). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları.
- Budak, A. (2011). *Mecmûa-i Fünun (Osmanlı'nın İlk Bilim Dergisi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Ethem Pertev. (1281). Medh-i Sa'y ve Zemm-i Betalet Hakkında Meşahir-i Ulemayı İslamiyeden Kemal Paşazade'nin Arabî Risalesinin Tercümesidir. *Memûa-ı Fünun*, 32, 281–289.
- Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Dr. Abdullah Cevdet ve dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hanioğlu, M. Ş. (1992). Batılılaşma. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 5, s. 148–152). Ankara: TDV.
- Karaoğlu, Ö. (2013). İktisadi düşünce tarihimizde bir sayfa: Mecmua-i Fünun. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 277–304.
- Kemalpaşazade. (t.y.). *Fi'l-Hassi 'ala's-sa'yi ve'l-men' 'ani'l-batâle*. İstanbul Müftülük Kütüphanesi (nr. 276).
- Mardin, Ş. (2017). *Jön Türklerin siyasi fikirleri, 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, M. O. (1994). Edhem Pertev Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 10, s. 420–421). Ankara: TDV.
- Ziya Paşa. (t.y.). *Terkib-i Bend ve Terci'-i Bend*. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/31858> adresinden 01.11.2018 tarihinde edinilmiştir.

Ethem Pertev – Medh-i Sa’y ve Zemm-i Betalet⁴ hakkında Meşahir-i Ulemayı İslamiyeden Kemal Paşazade’nin Arabî Risalesinin Tercümesidir.⁵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[281] Vücut-i mekasib ve dekaik-i senayi’i bizlere ta’lim ve ilham eyleyen Cenâb-ı Allah’a hamd u sena ve hâtem-i ashab-ı şeray’i olan Hz. Muhammed ve âl ve ashab-ı kîramına salât ve selamdan sonra ma’lum ola ki iş bu risale sa’yî medh ve betaleti zemm u kadh beyanındadır. Kalellah’u Teâlâ ([وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى] Necm 39)) yani “*insan için ancak sa’y eylediği nesne hâsıldır.*” Tefsir Teysîr sahibi⁶ (فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ) “*namaz eda olunduktan sonra rûy-i arza münteşir olup Allah’ın fazlını talep edin*” demektir. Tefsirde fazlullahtan murad, ba’is-i kevvamımız olan me’âş ve rızktır ki Cenâb-ı Hakk onu bey’ ve ticaretle mubâh etmiştir deyu beyan ediyor. Said ibn-i Cübeyr (r.a.) buyurmuştur ki [282] (إِذَا انصرفت يوم الجمعة فأخرج إلى باب المسجد فساوم بالشيء) (وإن لم تشتريه) yani “*Cuma namazından avdetinde mescidden çıkub hemen bir şeye müşteri ol, her ne kadar alamaz isen de.*” Biz deriz ki taleb-i rızık meşrû’ olduğunda hilâf yoktur, çünkü Nebi’yi muhterem (s.a.v) efendimiz (اطْلُبُوا الرِّزْقَ فِي حَبَايَا الْأَرْضِ) [hadis] buyurdu, yani “*rızık arzın hafâyâsında talep edin.*” Hilâf ancak bazı kerre talep farz olub olmadığındadır. İmam Rağıp, Ziraa’ nam kitabında şöyle beyan eyler ki “dün-yada kesb u ticaretin mubâh olduğu min vechdir ve illa vech-i aherle vacibattandır, çünkü insanın ibâdata kudret ve istita’ati zarûriyyat-ı hayatı izâle ile olub bu takdirce izâle-i zarûriyyat vâcibdir. Zîra bir vâcibatın tamamiyyeti her neye mütevakıf ise o dahi vâcibdir. Bir âdem me’kul ve melbus ve meskûn vesaire havâyicinin tedârikinde nâsın semere-i sa’yini ictinâyâ {elde etme, toplama} mecbûr olur ise bundan gerek kendisinin temettu’u maksud olsun gerek olmasın herhalde derece-i istifadesi kadar onlara hizmet etmek lâzım gelir ve illâ [aksi takdirde] zalim olur.

Bir kimesne nâsdan istifade edub, kendisinin onlara bir faydası dokunmazsa Cenâb-ı Hakk (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى) [Maide, 2] yani “*iyilik ve takvada birbirinize muavenet ediniz.*” emr-i şerifine imtisal {uyuma, itaat etme} etmemiş ve (... وَالمُؤْمِنُونَ وَالمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ) [Tevbe, 71] yani “*Müslümanların er ve avratları yekdiğerinin velileridir*” hey’et-i umûmiyesine dâhil olmamış olur. Bu eelden iddia’-ı tasavvufla ihtiyar-ı betalet edenler ve ahz olunacak ilimleri ve emr-i dinde vesile-i ihtidâ olacak amel-i salihleri olmayub belki himmetleri huzuzat-ı nefsanîyelerine {haz, zevk} münhasır olanlar mezmumdurlar {yerilmiş, kınanmış}. Bu makûle âdemler nâsdan [283] menfa’atlenüb emr-i ta’yîşde onlara bar olurlar ve kendileri saire menfaatbahş olmazlar.

4 Kemalpaşazade, “Fi’l-Hassi ‘ala’s-sa’y ve’l-men’ ‘ani’l-batâle”, İstanbul Müftülük Kütüphanesi, nr.276

Not: * ile işaretlenen hariç diğer dipnotlar tarafımızdan eklenmiştir. Ayrıca metne sonradan eklenen ve ilgili ayet, hadis ya da sözün kaynağını belirtmeye yönelik açıklamalar köşeli parantez [...] içinde verilmiştir. Osmanlıca bazı kelimelerin Türkçe anlamları ise kaşlı parantez {...} içinde verilmiştir. Metindeki alıntılar (Ayet, hadis vs.) mütercim tarafından tercüme dildiğinden orijinal şekli korunmuştur.

5 Mecmua-ı Fünûn, S.32, Şaban 1281, s.281-89.

6 Ebu Hafis Ömer en-Neseî’nin “et-Teysir fi’t-Tefsir” adlı eseri.

İmdi bunların itlaf-ı erzak ve iğlay-ı es'ardan {fiyat, narh} başka faideleri yoktur. Cüneyd (rahmetullahi aleyhi) buyurdular ki; *"bir fakiri istima'-i elhâne mail görür isen bil ki onda bakıyye-i betâlet bâkîdir"* ve Allah'ı Teâlâ bettâl olan âdemi sevmez ve tahkiken ihtiyar-ı ta'til ve tebettül edenler {her şeyi terkedip Allah'a yönelme} sıfat-ı insaniyetten ve belki hayvaniyetten bile münselih olub mevtadan mâ'dud olurlar. Çünkü insana mûcib-i sa'y olsun için üç kuvvet tahsis ve i'ta olunmuştur, biri kuvve-i şehvaniyyedir ki âdeme mûcib-i neşv ü nemâ olan mekâsib onunla, ve biri kuvve-i ğadabiyyedir {gazap} ki müstevcib-i hıfz u himâyet olan mücahedat onunla, ve biri kuvve-i mütefekkiyedir ki sebep-i hidâyet olan ulûm onunla taleb olunur. Bu takdirce insana lâzımdır ki kendi kuvvetini teemmül ederek endâze-i tâkatince hareket ve kendüye mûcib-i saadet olacak şeyleri istihsale sa'y u gayret eyleye. Bundan malum oldu ki âdemin ta'b ve meşakkati zilletten izzete ve fakrden ğınaya, [ve] vaz'adan rif'ate ve hamûleden şöhrete sebep-i vusuldür. Büzürmehr [Büzürg-Mihr]⁷ demiştir ki *"kesl ve betâletle tahalluk eden âdem saadet-i dareynden kat'-i ümid eylesün."*

Ebu'l-Muslim Horasani evail-i hurucunda iş bu beyt-i inşâd eder idi, **فَلَا**) yani *"keslden nâşi bir günün işini ferdâya tehir eylemem, zîra ferdâ âcizler günüdür."* Seleften halefe yadigâr olarak kütüb-i tevarihde mastûr bulunan ahbardandır ki mülûk-u sâlifeden Erdeşir ibn-i Babek es-Sasani gibi [284] kulüb-i ra'iyeti havf ve haşyetle imlâ⁸ ve memleketinde cehl ve gaffeti izâle ve imhâ etmiş bir melik yoğ idi. Hatta müşârünileyh ile darb-i mesel olunur idi. Bu makâma münâsib kelâm-ı bedî'în-nizamlarından ki demiştir **(شَهِدَ الْجَهْدَ اِحْلَى مِنْ عَسَلِ الْكَسَلِ)** yani *"cehdden hâsıl olan şehd {bal}, nefsin ona meyli ve onunla telezzüzü sebebiyle asele {bal} teşbih olunan keslden ahlâdır."* evveldeki lezzet mala olup cehde izâfeti sebebiyyet mülâbesesiyledir ve sanideki lezzet hâle olup izâfeti müşebbih bihin müşebbehe izafeti kabîlindedir ve bu mânâda îrad olunan kelâmın müntehablarından ki denilmiştir **(رَاحَتِي فِي جِرَاحِ رَاحَتِي)** yâni *"benim rahatım dest-i gayret-peyvestimin cerahatindedir."* Malum olsun ki betâlet hey'et-i insaniyyeyi ibtal eyler. Zîra hey'et-i müctemi'ay-ı insaniyye veya her bir uzvun ki istî'mali terk oluna bâtil ve âtil olur. Mesela göz yumularak ve el tahrîk olunmaya- rak bir müddet bırakılsa, göz görmekten ve el tutmaktan kalır. Binâenaleyh ezelde her bir şey için riyazet vaz' olunmuştur. Cenâb-ı Hakk hayvana kuvve-i hareketi i'ta buyurdukta rızkını sa'yine ta'lik eyledi, ta ki i'ta olunan kuvvet-i teharrükün fevâidi fevt olmaya ve insana fikr i'ta eyledikte ihsan buyurduğu nimetlerin fikr ile itmâm ve ıslah olunacak birer tarafını terk eyledi, ta ki faide-i fikr bâtil ve vücudu abes kalmaya. Meryem (a.s.)ın halini teemmül et ki Cenâb-ı Hakk a'zam-ı mucizat olarak onun meûneti için kuru ağaçtan taze hurma halk [285] etmişken ağacın tahrikini emr buyurması mucizeyi muhil değildir. Nitekim buyurur **(وَهَرَىٰ إِلَيْكَ بِجُدِّ النَّخْلَةِ شَسَاقِطَ عَلَيْكَ)**

7 Sâsâni hükümdarlarından Nuşirevân-ı Adil'in meşhur veziridir.

8 * Bu tasavvur ve hüküm eski usul iktisadır ve illa hakikatte bu veçhile hükümet makbul bir şey olmayıp belki celb-i kulub zir-destan ile te'yid-i saltanat eylemek bil-vücut evla ve akvadır.

(رُطْبًا جَنِيًّا [Meryem, 25] yâni “ya Meryem hurma ağacının dalını senden yana çekib tahrik eyle, ta ki üzerine taze hurma dökülsün.”

Bazı ulemâ rızık Cenâb-ı Barî'nin takdiriyle olub lakin sebeple müsebbib ve hasbe'l-âde abd cânibinden talep ve esbabına mübaşerete vabeste olduğuna bu ayet-i kerime ile istidlâl eylediler ve dediler ki: görmez misin ki Cenâb-ı Hakk hazreti Meryem'e [وَهَرِّيْ] buyurdu, hâlbuki dilese onun vâsıtâ-ı tahriki olmaksızın hurmayı icna ve ihdar eder idi, lakin her bir şey için bir sebep vardır. Ebu'l Esved ed-Düeli şiiir

وليس الرزق عن طلب خبيث

ولكن الق دلوک فی الدلاء

يجىء بماءها طورا و طورا

(يجىء بحمأة و قليل ماء) yani “rızık taleple habis olmaz, hemen sen kovanı sal, bazen su ile dolar, bazen çamurlu çıkar.” Ve haberde vârid oldu ki Cenâb-ı Hakk ibadine buyurur ki (يا عبدی حرك يدك أنزل عليك الرزق) yani “ey kulum sen kolunu tahrik eyle ben sana rızık inzâl ve î-tâ eyleyeyim.” Abdin hareketi dahi Cenâb-ı Hakk'tan olması hareket talebine münafî değildir. Zîra abd onunla me'murdur, emrin hakîkati talep olduğu başka mahalde tahkîk ve isbât olunmuştur, bu cevap ile zikr-i ati müşkil dahi def' ve îzah olunmuş olur, şöyle ki bir adam rızık Allah'tandır velâkin kuldan hareket ister dese şirkîr deyü meşhur olan meseleyi ta'lilde sahib-i Hülâsa'nın zîra hareket dahi Cenâb-ı Hakk'tandır dediği müvecceh değildir, belki bu kelama şirk denildiği rızıkı halkında Cenâb-ı Bari abdin [286] hareketinden istiâne eder mânası tevehhüm olunduğuna mebnîdir, bu ise sahihen şirkîr, çünkü kavli-i mezburun birkaç mânası vardır, biri Hakk'a muvâfik olub buna haml olundukta tekfir şöyle dursun tahtie bile lâzım gelmez ve sahib-i Hülâsa'nın ta'liline göre dahi şirkle hüküm lâzım gelmeyüb, nihayet hatâ denilebilir. (فتوكلو علاالله) kavli-i şerîfindeki emr zinhâr kesb ve esbâba tevessülden nehiy mânası alınmasın, zîra tevekkül esbabı ve iddihar-ı zehâiri hayyiz-i ittikâ ve isti[z]hardan çıkarmak olup yoksa adet-i cârî olduğu vechile onlardan isti'ânet-i suriyyeyi kaldırmak değildir, nitekim aleyhi's-salatu ve's-selam Efen-dimiz tevekkül ta'til demek olmayıp belki esbaba tevessül lâzım olduğuna bu hadisle dahi işâret buyurmuşlardır. (لَوْ تَوَكَّلْتُمْ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ ، لَرَزَقْنَاكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ ، تَغْدُو خِمَاصًا) [وَتَرَوْحُ بِطَانًا] (Hadis) yani “eğer sizler Cenâb-ı Hakk'a hak tevekkül ile mütevekkil olsanız, kuşlar gibi sizi rızıklandırır idi ki onlar sabahı aç ve akşamı tok ederler. İşte kuşların rızıklandıkları talep ve sa'yleriyle. (والرزق مقسوم فلا ترحل له والموت محتوم فلا) (توجل به) yani “rızık maksûmdur onun için ihtiyar-ı sefer etme ve mevt mütehattim ve mukadderdir ondan korkma” ve

رزق تو بر تو ز تو عاشق ترست

/رو توکل کن ملرزان پا و دست

/ورتو نشتابی بیاید بر درت

[ورتو بشتابی دهد در دست] Yani "rızkın senden sana aşıktır – onun için tahrîk-i dest u pa eyleme – zîra sen hareket etmezsen de yine kapına gelir ve hareket eder isen sana beyhude baş ağrısı olur." (نصیبك یصیبك) yani "nasibin sana isabet eder." Ve

درپی ان غله که پیموده کشت/)

[287] "şu ölçülmüş zahirenin arkasına düşüp yorulma ki [287] kalem âsûde olmuştur." yani erzak ezelde taksîm ve tahrîr olunup cerâ mâ-cerâ ve ceffe'l-kalem medlulünce müceddeden bir şey daha takdîr ve tahrîr olunmaz demektir. Bu makûle akvâle ne cevap verilir deyu sual olunur ise Hizam* nam hatunun (إِذَا جَاءَ نَهْرٌ) (الله بطل نهر معقل) yani "Allah'ın geldikte ma'kulun (muakkal ya da muakkil) nehri bâtil olur" sözüyle cevap verüb deriz ki fühûl-i ealimdan naklolunan kelim canib-i Cenâb-ı Hayrû'l-Enamdan rivayet kılınan ehadise muâriz olamaz. Biz yine sadede rücû' ile ala't-tariki'l-istidlal zikri sebkât eden (وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) ayet-i kerimesinin dirâyet ve rivâyete mutâbık ve hall-i eşkâl ve def'i kıyl u kâle muvâfik suretle tefsîr ve takrîrine mübâşeret ve bu makâmda tahkîke şurû'dan evvel bir mukaddime îradına mübâderet eylerüz, şöyle ki imam Ebu Hanîfe ve ashâbı ve imam Ahmed bin Hanbel ve tevâbî'i radiyallahu anhum indlerinde bir mü'min salât ve savm ve hacc ve sadaka ve kıraat ve emsali sevablarını ahere vermek caizdir zîra Sahih-i Müslim ve Sahih-i Buhari'de (s.a.v) efendimiz iki koç kurban edüb birinin ecrini nefis-i hümâyunlarına tahsîs ve diğerrinin sevabını ümmetine bahş buyurdıkları rivâyet olundu. Sahibü'l-Ahkâm Abdülhak "el-Âkibe"⁹ adlı kitabında meyyit kabrinde garîk misali olup evlad ve ihvan ve ehibbâsından duâya muntazır olur ve her ne vakit kendüye bunların tarafından bir duâ vârid olursa dünya ve mâfihâdan ziyâde merğub ve makbûlü olur deyu bir hadis-i şerîf rivâyet eylemiştir. Ve Darekutni Hz Ali ibn-i Ebi Talib'den ve o dahi Cenâb-ı Risaletmeab efendimizden rivâyet buyurdular ki, bir kimesne mekâbirden mürûr eyledikte on bir kul huvallah (قل هو الله) [288] hibe eyler ise emvâtın adedince ecre nâil olur ve Hafız "Şerhü'l-Elsine"de Ebu Hüreyre'den rivayet eyledi ki, bir kimesne vefât edüb bir oğlu kalsa derecesi ref' olunur ve ol kimesne ya Rabb sebab-i ref'i derece nedür? deyu sula eyledikte, veledinin sana istiğfarıdır, cevabı verilir. Cenâb-ı Hakk buyuruyor ki (مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ) [Tevbe 113] yani "Nebi ve müminlere müşrikin için istiğfar eylemek münâsib olmaz." Bundan müstefad olan müşrikinin mü'minlere istiğfarları müfid olmaktır ve kezâ (وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ) [Haşr,10] yani "mü'minlerden sonra gelenler derler ki ya rebbenâ bizleri ve imanda bizi sebkât eden karındaşlarımızı mağfîret eyle." Bu

9 Ebu Muhammed Abdülhak b. Abdurrahman El-İşbili, *El Akibe fi Ahvalil Ahira*.

dahi delâlet eder ki, bu dua onlara nafi'dir. Ve Nebiyi muhterem (sallallahu Teâlâ aleyhi vesellem) efendimiz rûz-i mahşerde şefi' ve müşfi' olub şefâatinden usat-ı mü'minin müstefid olacaklardır ve ulema bi'l-icma beyan ederler ki Müslim olan kimesne düçâr olduğu e'raz ve emrazdan ve hatta eline batan dikenden dolayı me'cur ve bir günahı meğfur olur. İşte bu mâna takrir ettikten sonra deriz ki (وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) ayet-i kerimesinin meâli hâtra tebâdür eylediği gibi insana kendi amelinden mâadâsı nef' ve zarar eylemez demek değildir, çünkü bu suret ânifen tenbih ve beyan kılınan vehelerle menkuzdur. Ve belki âyet-i kerimenin mânay-ı şerifi bir muzâf takdîri veyahud mecaz tarikiyle insan için kendü amelî ecrinden gayrı ecir yoktur ve amelî vizrinden gayrı vizr olmadığı gibi demektir vallahu a'lem. Bâlâda zikr olunan suretlerle insana vasıl olan sevablar amel ecri kabîlinden değildir. Bu takdirce nakz varid olmaz ammâ Kadı Beydavi [289] tefisirinde (كما لا يؤخذ بذنب الغير لا يثاب بفعله) yani "gayrın zenbiyle muâhaze olunmadığı gibi amelîyle de müsab olmaz" demiştir ve haberde (ان الصدقة والحج ينفعان) (الميت) varid olmuştur yani "sadaka ve haccın meyyite faidesi vardır" çünkü meyyit için niyet eyleyen onun naibi gibidir, bu ta'lilde za'f zahir ve işkâl tamamıyla mündefi' olmadığı bâhirdir {apaçık, besbelli}.

Edhem Pertev